

FRAGMENTE INEDITE DE *TURIBULA* DIN AREALUL *CASTELLUM*-ULUI DE LA BĂRBOȘI (TIRIGHINA, GALAȚI)

Mihaela-Denisia Liușnea*

* Universitatea "Dunărea de Jos" din Galați; denisaliusnea@yahoo.it

Abstract. In this paper we continue the approach, started a few years ago, to present fragments of early Roman pottery, discovered by chance, in the area of *castellum* from Bărboși (Tirighina, Galați). This time, our attention was drawn to two fragments, coming from two *turibula* (*encensoir, incense cup, burner censer, Räucherkelch, Räucherschale*), dated to the first and the second century AD, about which we know that they were used in rituals specific to religious cults, for burning aromatic substances. Such pieces were discovered throughout the Roman world and were linked by specialists to religious practices in the Roman military environment on the Danube *limes*, the Rhine *limes*, as well as in the Western Empire, Gaul and *Britannia*. In the area of Lower Danube were identified, as far as we know, at *Noviodunum*, Niculițel, *Troesmis, Capaclia* and were dated in the second century AD. A single fragment, with analogies to *Alburnus Maior* was dated during the second centuries and third century AD.

Keywords: *castellum* Bărboși, *limes*, *Turibula*, censer, Early Roman Pottery.

Continuând un demers mai vechi¹, în lucrarea de față vom prezenta două fragmente de ceramică romană timpurie, de tip *turibulum*, Tipul 4², descoperite fortuit, în arealul *castellum*-ului de la Bărboși (Tirighina, Galați)³. Analogii se regăsesc la *Noviodunum*⁴ - *Capaclia*⁵, *Troesmis*⁶, *Durostorum*⁷, *Apulum*⁸, *Alburnus Maior*-Tăul Țapului, Hăbad⁹, *Romula*¹⁰, *Tibiscum*¹¹, *Potaissa*¹² ș.a. Datarea este prima și jumătatea secolului I – mijlocul secolului II dHr.

¹ Au fost publicate fragmente de *terra sigillata* (Liușnea, 2017, p. 335-351).

² După tipologia stabilită de Gheorghe POPILIAN (Popilian, 1976, p. 116 -117).

³ Pentru detalii asupra fortificației, vezi Liușnea, 2017, p. 335.

⁴ Radu, 2014, p. 106, pl. 2/12, 4/12, p. 108.

⁵ Baumann, 1983, p. 162, 164, fig. 59/3.

⁶ Opaïț, 1980, p. 359, pl. XX/1.

⁷ Lipovan, 1992, p. 180-188.

⁸ Ciaușescu, 2006, p. 142-162.

⁹ Damian *et alii*, 2003, p. 117, fig.25/24, fig. 26/24; 152, p. 174, pl. 14/3; p. 240, fig. 26/1,3; p. 285, fig. 22/34.

¹⁰ Popilian, 1976, p. 116.

¹¹ Ardeț, 2009, p. 135-140, 317-319.

¹² Nedelea, 2017, p. 84-85.

Este interesant faptul că apar, prin importuri romane, în mediul geto-dacilor, așa cum atestă descoperirea unor picioare de *turibula* de tip I, din pastă “*cenușie des-chisă*” în clasificarea lui Gheorge POPILIAN¹³, la Poiana (antica *Piroboridava*), Galați (datate în sec. I dHr)¹⁴ sau cele 3–4 fragmente, datate în secolele I–II dHr, descoperite la Brad (antica *Tamasidava*), într-un mormânt de incinerare¹⁵.

În arealul militar de la Bărboși a mai fost identificate fragmente¹⁶ și chiar un vas întreg¹⁷ de acest tip, acesta fiind denumit de Silviu SANIE *afumătoare*¹⁸, un termen apropiat, după opinia autorului, de *Räucherkerch* sau *Räucherschale*, deși constă că nu este “*corespondentul ideal pentru denumirea franceză de calice à encens*”¹⁹, după cum credea Gheorghe POPILIAN, idee preluată de Virgil MIHĂILESCU BÎRLIBA²⁰. Specialiștii amintesc și de ceea ce numea S. Sanie “*întrebuințări multiple reale și ipotetice*”²¹, cum ar fi: arderea substanțelor frumos mirositoare, aproape de rugul funerar, sau depunerea cu ofrande în morminte²², utilizarea pentru iluminat²³ și încălzirea încăperilor²⁴ sau în procesiuni religioase²⁵, așa cum crede Joanna BIRD²⁶, care le asociază cu cultul lui Mithras.

În prezent, majoritatea autorilor acceptă ideea că *turibulum* este un vas de cult, iar ceramica de tip *turibulum* (*θυμιατήριον*) sau *thymiatherium*²⁷ a fost asociată și cu cea desemnată ca fiind *encensoir*, *incense cup*, *burner censer* (incense burner), *Räucherkerch*, *Räucherschale* de către V. Mihăilescu-Bîrliba²⁸.

După Cinzia CERQUAGLIA și Tiziana PRIVITERA²⁹, termenul de *incensiere*, desemnează o formă ceramică utilizată în fiecare casă romană, pentru arderea tămâiei, a uleiurilor aromatice și chiar a alimentelor, sau pentru coacerea jefelor destinate divi-

¹³ Popilian, 1976, p. 116, nr. 748-751.

¹⁴ Au fost interpretate aceste importuri ca fiind dovada unor incursiuni în spațiul geto-dacilor. Teodor, Nicu, Țau, 2000-2001, p. 30 și 81, fig. 68/1-8; Vulpe, Teodor, 2003, p. 93 și 723, fig. 244/1-8.

¹⁵ O observație ar fi de făcut și anume că toate fragmentele provin de la picioarele unor astfel de vase. În inventarul funerar s-a identificat și un fragment de pahar de sticlă cu nervuri în relief. Ursachi, 1995, p. 264-265. Tot aici, Vasile URSACHI amintește și de fragmente de la ceea ce pare a fi vasul de tip *kernos*.

¹⁶ Silviu SANIE vorbește de numeroase fragmente (Sanie, 1981, p. 101).

¹⁷ Vas de formă tronconică, scund, cu picior profilat masiv. Vasul prezintă în interior urme de ardere secundară. Sanie, 1981, p. 101.

¹⁸ Primul care le-a numit *afumători* a fost Gheorghe POPILIAN (Popilian, 1976, p. 116).

¹⁹ Sanie, 1981, p. 101.

²⁰ Mihăilescu-Bîrliba, 1996, p. 98-99.

²¹ Sanie, 1981, p. 101.

²² Popilian, 1976, p. 117.

²³ Sanie, 1981, p. 101.

²⁴ Loeschke, 1919, p. 300, n. 274; Popilian, 1976, p. 117-118.

²⁵ Bird, 2001, p. 303-sqq. Rusu-Bolindeț, 2007, p. 371 sqq.

²⁶ Bird, 2001, p. 304-305.

²⁷ Hilgers, 1969, p. 42.

²⁸ Mihăilescu-Bîrliba, 1996, p. 97-102.

²⁹ Cerquaglia, Privitera, 2014, p. 445.

nităților domestice sau pentru ritualurile nupțiale în fața zeilor domestici³⁰. În condițiile inexistenței unor informații despre forma acestor vase³¹, autoarele consideră identificarea cu *turibulum* doar probabilă, argumentul fiind că pereții sunt afectați constant de ardere³². Totuși, deși erau pregătite și alimente, acestea din urmă fiind destinate divinității, nu pot fi considerate vase de bucătărie³³. La rândul său, Dénes GABLER³⁴ vorbește de difuziunea acestora în spațiile de locuit și cele cele funerare. În necropola de incinerare de la Hop³⁵ au fost identificate, ceea ce autorii numesc fructiere, dar de fapt sunt *turibula*, în inventarul funerar al mormintelor. De asemenea, utilizarea în ritualurile funerare este atestată în Grecia antică, deși, observă Natacha MASSAR³⁶, sunt rar atestate aceste vase în inventarul funerar.

Giuseppe SALMERI³⁷ și Filippo COARELLI³⁸ amintesc de faptul că din a doua jumătate a secolului I îHr, la Roma exista o stradă, cunoscută drept *Vicus Turrarius*, pe care se găseau ateliere specializate pe producția de *incenso* și cea de parfum. În fapt, producția și comercializarea acestor vase erau destinate piețelor de lux³⁹.

După opinia specialiștilor, aceste vase apar în spațiul roman la sfârșitul Republicii și vor fi folosite până la sfârșitul Antichității, atât în spațiul Peninsulei Italice (Milano, Brescia, Susa, Ostia ș.a)⁴⁰, cât și în provincii, în Dacia și *Noricum*⁴¹, *Raetia*, *Pannonia*, *Britannia*⁴², cu o concentrare deosebită a descoperirilor în secolele I–II dHr, sub influența religiilor orientale. Este cunoscut faptul că atunci când împăratul sau un înalt funcționar vizita diverse spații ale imperiului aerul era purificat în jurul lui arzându-se parfumuri și uleiuri înmiresmate. Tot în acest sens, Francisco AMARELLI⁴³ amintește despre parfumul ce însoțește procesiunea (*ἀπάντησις*) la care participă Prefectul Egiptului, *Septimius Heraclitus* (în 215 dHr), în timpul împăratului Caracalla, la templul lui *Jupiter Capitolinus*, în orașul *Arsinoe*⁴⁴.

Prezintă interes întrebarea dacă vasele de acest tip au ajuns în zona descoperirii în urma distribuției prin comerț sau au fost produse în centre individuale, cum este cazul

³⁰ Livius, 1957, p. 417.

³¹ Cerquaglia, Privitera, 2014, p. 447.

³² Cerquaglia, Privitera, 2014, p. 445.

³³ Cerquaglia, Privitera, 2014, p. 446.

³⁴ Gabler, 2015, p. 98.

³⁵ Moga, Inel, Dragotă, 2003, p. 197, Mormântul 17; p. 233, fig. 19/1; p. 198, Mormântul 21; p. 234, fig. 20/3; p. 202, Mormântul 88, cu 6 piese în inventar diferite ca formă și decor; p. 238, fig. 24/1-6.

³⁶ Massar, 2008, p. 202, n. 66.

³⁷ Salmeri, 1997, p. 529 sqq.

³⁸ Coarelli, 2012, p. 85.

³⁹ Tassini, 1994, p. 692.

⁴⁰ Olcense 1995, p. 435.

⁴¹ Gabler, 1973, p. 163.

⁴² Olcense 1995, p. 409-440.

⁴³ Amarelli, 2005, p. 32.

⁴⁴ Fishwick, 1991, p. 550-551.

atelierelor amintite de la Roma sau a celor de la *Nicopolis ad Istrum*⁴⁵ și probabil la *Ampelum* și *Tibiscum*, însă considerăm că nu avem suficiente date încă pentru a răspunde. Cert pare să fie faptul că apar frecvent în medii militare⁴⁶, iar studiul ansamblului de la *Potaissa* (Turda)⁴⁷ demonstrează că odată cu deplasarea sau mutarea trupelor dintr-o zonă în alta, de la *Troesmis* în Dacia, de exemplu *Legio V Macedonica* (proces asemănător cu mutarea din Pannonia la *Apulum* a unității *Legio XIII Gemina*⁴⁸), militarii preiau și duc mai departe gustul pentru anumite forme, decor sau mărime a vaselor pe care le utilizează, acestea intrând în categoria *Militärkochtöpfe*⁴⁹.

Chiar dacă unii autori, vorbind de *foculi* și *turibulum*, consideră că acest din urmă tip de vas, nu are încă clar stabilită funcționalitatea, în Dacia⁵⁰, credem că nu există motive să presupunem că au avut alte destinații decât în alte zone ale Imperiului și mai cu seamă la Roma. Un exemplu îl reprezintă utilizarea vaselor de tip *turibula* în context funerar⁵¹, iar altul este utilizarea în cultul lui Liber Pater, la *Apulum*⁵².

Cât privește tipologia acestor vase, care se caracterizează prin mare varietate de forme, decor și mărime, au fost determinate mai multe categorii, dintre care amintim cel puțin două⁵³:

1. fixe, cu un vas cu sau fără capac,

2. mobile, cutii de forme variate, cu capac perforat. Acestea puteau fi ținute în mână sau în picioare pe altare. Începând cu secolul V dHr unele exemplare au fost suspendate cu lanțuri, astfel încât să poată răspândi parfumul pe o suprafață mai mare, oscilând.

Fig. 1. Kernos⁵⁴.

Formele timpurii par să amintească de lucerna punică – *kernos* – cu ciocuri multiple din teracota (**Fig. 1**), descoperită în context funerar la Sulcis, Sardinia (sec. VI îHr), pe care o purtau pe cap femeile, când participau la procesiune în cinstea divinităților grecești Demetra și Persefona⁵⁵. De asemenea, unele dintre piese seamănă mult cu fructiera dacică.

Primele forme de *turibula* au origine siro-palestiniană (sec. VIII–VII îHr), de unde, prin intermediul grecilor, ajung în Egipt (sec. III îHr)⁵⁶. Astfel că, Kjeld NIELSEN consideră că cele mai timpurii arzătoare/afumătoare din Mediterana aparțin

⁴⁵ Sultov, 1985, p. 80-82.

⁴⁶ Popilian, 1976, 117, n.708; Radu, 2014, p. 99.

⁴⁷ Nedelea, 2017, p. 84-85.

⁴⁸ Ciușescu, 2006, p. 146-147.

⁴⁹ Meyer-Freuler, 2013, p. 368.

⁵⁰ Nedelea, 2018, p. 121.

⁵¹ A se vedea descoperirile din necropola urbană a Potaissiei. Rusu-Bolindeț, 2014 p. 250.

⁵² Fiedler, 2014, p. 192, 193, 200, fig. 8.

⁵³ Marunți, 1961; *on-line* https://www.treccani.it/enciclopedia/incensiere_%28Enciclopedia-dell%27-Arte-Antica%29/ (19.10.2020).

⁵⁴ Pesce, 2001, p. 286, fig. 128, n 57.

⁵⁵ Cintas, 1950, p. 536 ssq. *apud* Pesce, 2001, p. 235, n 57.

⁵⁶ Guidotti, 1986, p. 39-44.

elitei predinastice din mormintele egiptene din situl El Mahasna⁵⁷.

De la greci⁵⁸, obiceiul de arde rășini, uleiuri și parfumuri medicinale îl vor împurmuta și romanii⁵⁹, care obișnuiau să purifice aerul din camere⁶⁰, folosind cădelnițe din ceramică. Dacă Pliniu cel Bătrân⁶¹ indică numeroase căi de a purifica și curăța locuința, Cristiana ZACCAGNINO⁶², Antonio D'AMBROSIO și Maria Rosaria BORRIELLO⁶³ susțin că Grecii din Italia Meridională, care luaseră modelul de la fenicieni⁶⁴, au dus vasul de acest tip în Peninsula Italică. În plus, Cristiana ZACCAGNINO, vorbind de *incense* de mari dimensiuni din temple⁶⁵, crede că în casele particulare erau utilizate *thymiatera*⁶⁶.

În iudaism sunt folosite în practica arderii tămâiei drept jertfă⁶⁷, precum și ca mijloc de purificare. Era folosită cu ocazia înmormântărilor pentru a înmiresma aerul, atât timp cât corpul celui decedat era expus o zi întreagă, în timp ce dacă era împărat, expunerea dura o săptămână⁶⁸. Astfel, arzând tămâie în arzătoare, ridicau „*un zid de fum între moarte și ei*”⁶⁹. Uneori acestea din urmă erau așezate în mormânt, în timpul înmormântării.

În lumea romană, acest tip de vase face serie mare în Peninsula Italică, în perioada flavio-traiană, apărând *turibula* în context funerar, și în cel urban⁷⁰. Încadrate de Cecilia ROSI în categoria ceramicii de foc, a cupelilor cu picior, *turibula* apar într-o mare varietate tipologică, determinată de existența diverselor centre de producție în tot Imperiul. Ele sunt atestate cu predilecție, cred specialiștii, în mediul militar⁷¹ și în spațiul coloniștilor romani⁷².

Unele exemplare prezintă urme de ardere în interiorul concav al vasului, dar altele nu, ceea ce a ridicat întrebări privind utilizarea acestor tipuri de vase. Unii specialiști au luat în considerare posibilitatea ca unele să fi fost de fapt lămpi cu fitil mobil. În Ain Kercho, în Numidia au fost identificate, în aria unei basilici creștine, câteva fragmente dintr-un vas de acest tip, în care nu erau urme de ardere, ceea ce poate duce la confundarea cu o lampă, însă Michel EGLOFF observă că diferența o fac găurile prac-

⁵⁷ Nielsen, 1986, p. 3-37.

⁵⁸ Afumătorile apar rar atestate în context funerar în Grecia antică. Massar, 2008, p. 202, n. 66.

⁵⁹ Virgil MIHĂILESCU-BÎRLIBA și Manuel FIEDLER consideră că apar în secolul III îHr în spațiul roman (Mihăilescu-Bîrliba, 1996, p. 97; Fiedler, 2005, p. 101-103).

⁶⁰ Classen, Howes, Synnatt, 1994, p. 19.

⁶¹ Plinius, 2004, p. 25, 59, 107.

⁶² Zaccagnino, 1998, p. 78.

⁶³ D'ambrosio, Borriello, 2001, p. 9.

⁶⁴ Zaccagnino, 1997, p. 101.

⁶⁵ Unele dintre acestea din argint și chiar aur. Zaccagnino, 1998, p. 112, 122.

⁶⁶ Zaccagnino, 1997, p. 105.

⁶⁷ Frend, 1984, p. 12.

⁶⁸ Vogel, 1978, p. 234-235.

⁶⁹ Ceseau, 2016, p. 266.

⁷⁰ Rossi, 2014, p. 223 sqq.

⁷¹ Rusu-Bolindeț, 2007, p. 372.

⁷² Radu, 2014, p. 100.

ticat în peretele vasului, care ar permite luminii să strălucească⁷³.

Cert pare să fie faptul că sunt realizate dintr-o pastă cu granulometrie grosieră, având ca ingrediente calcitul, cuarțul și mică, forma, fiind în perioada timpurie, trunchi de con la exterior, iar mai târziu aceasta devine tronconică⁷⁴. Buza este evazată și ornamentată, deseori, prin stângerea între degete a celor două margini care o împodobesc, astfel că se obține un aspect ondulat. Piciorul este circular scobit.

Fig. 2. *Dura Europos*⁷⁵.

gâne⁸¹, iar alții consideră că jerfele arse vor fi considerate idolatrie⁸² până la Constantin cel Mare. Acesta, prin Edictul de la Milan⁸³, oferă libertate de exprimare religioasă creștinilor și va ctitori biserici în care va fi acceptată și tămâia, împăratul oferind și cădelnițe pe lângă alte obiecte⁸⁴: vasele liturgice din metal sau lut, lingurițele euharis-

În *Vita Silvestri*⁷⁶ este amintită arderea uleiului de nard în baziile creștine: “*oleus nardinus pisticus*”⁷⁷. Parfumul, tămâia și smirna erau expresia Divinității, atributul Său special⁷⁸. Au intrat și în ceremonialul creștin, după modelul evreilor, care ardeau jertfe pentru Dumnezeu. În acest sens este interesantă fresca de la *Dura Europos*⁷⁹ (sec. III), cu o femei ce poartă un bol din care iese fum (Fig. 2).

Unii autori cred că în primele secole creștine, arderea tămâii, alături de libații devin unul dintre cele mai ieftine sacrificii⁸⁰. În același timp, autori amintesc de faptul că folosirea acestor vase se putea asocia ușor cu practici pă-

⁷³ Egloff, 1977, I, p. 157-160; II, pl. 33, p. 84-85.

⁷⁴ Berti, 1984, p. 160-162, tab. 61, nr. 2, tav. XXXVI; Cozza, 2007, p. 139, n. 2-3.

⁷⁵ *Dura Europos - Fresco from the House Church before AD 256*, Yale University, Art Museum, New Haven, on-line <http://users.stlcc.edu/mfuller/DuraChurch.html> (29.10.2020).

⁷⁶ *Vita Silvestri*. Halkin, 1985, p. 4-8.

⁷⁷ Ceseau, 2016, p. 266.

⁷⁸ Ovidiu, *Fasti*: “*Mansit odor, possesscure fuisse deam...*”.

⁷⁹ Lavan, Swift, Putzeys, 2007, p. 568.

⁸⁰ “*Pauperibus saris vilia tura damus*” (Propertius, *Elegies*, 10, V 24); “*Depun pe un altar sărăcăcios o tămâie de puțin preț*” (Kalinderu, 1897, p. 181).

⁸¹ Roch, 2009, p. 145.

⁸² Pliniu cel Tânăr, în scrisoarea pentru împăratul Traian din 112, scria că tămâia devenise semn de apostazie^a. Ică, 2008, p. 361.

^a <https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/religion/maps/primary/pliny.html> (10.10.2020).

⁸³ Weitzman, 1944, p. 2-4.

⁸⁴ Halkin, 1985, p. 5.

tice, instrumentele pentru imprimat pâinea rituală (prescumicere), cădelnițe, candelabre, vase pentru păstrat uleiul sfânt (mir) sau relicve ale unor martiri și opaițele din metal și lut⁸⁵.

Cădelnițele aminteau de altarul tămâierii din Cortul Mărturiei și apoi de Templu, în care se aducea Jerfa de Tămâie⁸⁶.

Sfântul Ambrozie al Milanului afirmă “*cadelnița este menită să dea bună mireasmă*”, în timp ce Gherman al Constantinopolului amintește de cădelniță care simbolizează umanitatea Mântuitorului, focul din ea, care reprezintă Divinitatea și fumul care este mireasma Sfântului Duh.

Revenind la fragmentele descoperite de noi, fără context din păcate, le vom prezenta în continuare:

1. Primul fragment provine de la un *Turibulum* fragmentar (**Fig. 3/a**), modelat din pastă fină, netedă la atingere, de culoare cărămiziu deschis, arsă uniform. Buza, evazată, este împărțită în două de un canal median, obținându-se un profil în forma literei “v”, apoi prin strângerea între degete a celor două margini ale buzei s-au creat alveole, fără a fi unite efectiv cele două, la distanțe de 6,5 cm, când pasta era încă crudă. În interior, buza este concavă, pe o lățime de 2 cm, după care peretele vasului coboară puțin arcuit. Fragmentul poate fi încadrat în Tipul 2 stabilit de Gh. Popilian⁸⁷.

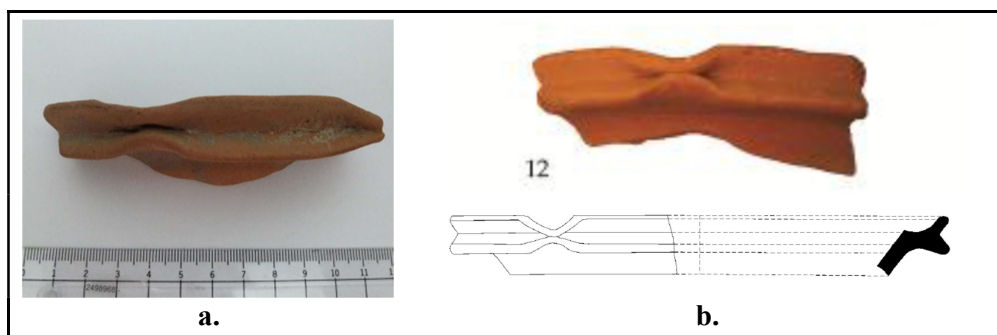

Fig. 3. Primul fragment dintre cele descoperite fortuit la Bărboși, Galați (a) și fragmentul descoperit la Noviodunum (b)⁸⁸.

Dimensiune: Diametru – 20 cm. Analogii la *Noviodunum*⁸⁹, *Capaclia*⁹⁰ și *Troesmis*⁹¹.

Datare: între prima treime a sec. I dHr și mijlocul sec. al II-lea; ceramica de acest tip de la *Apulum* a fost datată între a doua jumătate a sec. II – prima jumătate a

⁸⁵ Teodor, 2000, p. 12.

⁸⁶ Ieșire, 30, 1-8; Evrei, 9.4; Levitic 4, 7; 10, 1; 16, 12, 13; 26, 30; III Regi 9.25; Ieremia 44.3 și Luca 1:8-11.

⁸⁷ Popilian, 1976, tip 2 pl. LIX/752.

⁸⁸ Radu, 2014, p. 106, pl. 2/12; 108.

⁸⁹ Radu, 2014, p. 99 – 114, 108, 109, pl. 2/12; pl. 4/12.

⁹⁰ Baumann, 1983, p. 162, 164, fig. 59/3

⁹¹ Opaiț, 1980, 359, pl. XX/1.

sec. III⁹².

Este practic foarte asemănător ca formă și dimensiune cu fragmentul descoperit la *Noviodunum*, cu excepția poate a peretelui vasului – ușor arcuit –, astfel că este posibil să fi fost realizate în același atelier.

2. Al doilea fragment *Turibulum* fragmentar (**Fig. 4**), este realizat din pastă fină, ușor aspră la atingere, cărămiziu deschis, arsă uniform, prezintă o peliculă fină de

Fig.4. Al doilea fragment dintre cele descoperite fortuit la Bărboși, Galați.

calcar pe alocuri. Buza, evazată, este împărțită în două de un canal median, obținându-se un profil în forma literei “v”, apoi s-au creat alveole prin strângerea între degete a celor două margini ale buzei (marginile în dreptul alveolei fiind strânse astfel că cele două margini au devenit una) la distanțe de cca 5 cm, când pasta era încă crudă. Imediat sub buză apare o canelură adâncă. Spre deosebire de primul fragment, deși forma este aceeași, buza are o lățime mai mică, de doar 1,2 cm, iar peretele vasului coboară de sub buză drept. Deși dimensiunile sunt aceleași cu cele ale vasului din care provine primul fragment, cel de-al doilea fragment pare mult mai

delicat, datorită dimensiunilor mai mici ale buzei.

Dimensiuni: diametru – 20 cm. Analogii la *Noviodunum*⁹³, *Capaclia*⁹⁴ și *Troesmis*⁹⁵.

Dată: între prima jumătate a sec. I dHr și mijlocul sec. II.

Cele două fragmente de turibula, alături de celelalte descoperiri ceramice și fragmentele de sticlă romană de secol I–II dHr⁹⁶, pot contribui, credem, la o posibilă reconsiderare a perioadei apariției la Bărboși, Galați, a unei comunități romane – posibil militari, poate imediat după momentul venirii în zonă a generalului Rubrius Gallus, în timpul domniei lui Vespasian (69–96 dHr). În același timp, credem că nu se pot determina alte utilizări ale acestor vase decât cele pe care le regăsim în Imperiu. Erau folosite pentru a arde mirodenii, tămâie sau uleiuri aromate, fie în cadrul ritualurilor religioase, fie în procesiuni, fie în mediul casnic, în scopul purificării aerului. În timp, din spațiul cultic păgân vor fi preluate de comunitățile creștine și incluse în ritualul liturgic.

⁹² Damian *et alii*, 2003, p. 94, fig 25/24

⁹³ Radu, 2014, p. 99-102, 108, 109, pl. 2/12; pl. 4/12.

⁹⁴ Baumann, 1983, p. 162, 164, fig. 59/3

⁹⁵ Opaț, 1980, 359, pl. XX/1.

⁹⁶ Studiarea fragmentelor de ceramică și sticlă romană de secol I–II dHr demonstrează faptul că punctul de la Bărboși, Tirighina, jud. Galați, a jucat un rol important economic și strategic și în perioadă romană (Liușnea, 2017, p. 346), iar militarilor li se poate atribui interesul pentru obiectele de lux, din sticlă de exemplu (Liușnea, 2019, p. 365-381).

BIBLIOGRAFIE

- Amarelli, 2005 Francesco AMARELLI (ed), *Politica e partecipazione nelle città dell'impero romano*, Ed. l'Erma di Bretschneider, Roma, 2005, 214 pg., ISBN 88-8265-269-6.
- Ardeț, 2009 Adrian ARDEȚ, *Tibiscum. Ceramica romană descoperită de la Iaz „Traianu”*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2009, 226 pg.+118 pl., ISBN 978-606543-027-3.
- Baumann, 1983 Victor Henrich BAUMANN, *Ferma romană din Dobrogea*, Muzeul „Deltei Dunării”, Tulcea, 1983, 280 pg.
- Berti, 1984 Fede BERTI, *La necropoli romana di Voghenza*, În: *Voghenza: una necropoli di età romana nel territorio ferrarese*, Centro culturale città de Ferrara, Casa Editrice Belriguardo, Ferrara, 1984, 336 pg., ISBN 88 85308066; pg. 77–201.
- Bird, 2001 Joanna BIRD, *Censers, incense and donors in the cult of Mithras, in Archaeology of the Roman Empire*, În: Nick J. HINGHAM (ed), *Archaeology of the Roman Empire. A Tribute to the Life and Works of Professor Barri Jones*, BAR International Series, 940, Archaeopress, Oxford, 2001, 356 pg., ISBN 1841712329; pp. 303–310.
- Ceseau, 2016 Béatrice CESEAU, *Encens et sacralisation de l'espace dans le christianisme byzantin*, În: Yves LAFOND, Vincent MICHEL (dir.), *Espaces sacrés dans la Méditerranée, Actes du colloque des 13 et 14 octobre 2011, Université de Poitiers*, Press Universitaires de Rennes, Rennes, 2016, 359 pg., ISBN 978-2-7535-4311-9; pp. 253–270.
- Ciașescu, 2006 Mihaela CIAUȘESCU, *A roman pottery assemblage from the legionary fortress at Apulum*, În: Dorel BONDOC (ed), *In honorem Gheorghe Popilian*, Ed. Aius PrintEd, Craiova, 2006, 410 pg., ISBN 973-87813-1-0; pp. 142–162.
- Cerquaglia, Privitera, 2014 Cinzia CERQUAGLIA, Tiziana PRIVITERA, *Ceramica da cucina e incensieri nel santuario di Diana Nemorensis i tipi presenti e il loro utilizzo nell'ambito del sacrificio*, În: Paolo BRACONI, Filippo COARELLI, Francesca DIOSONO, Giuseppina GHINI (eds), *Il Santuario di Diana a Nemi: Le terrazze e il ninfeo: Scavi 1989-2009*, Studia Archaeologica, 194, Ed. «L'ERMA» di Bretschneider, Roma, 2014, 682 pg., ISBN 978-88-913-0495-7, 978-88-913-0491-9; pp. 439–474.
- Classen, Howes, Synnott, 1994 Constance CLASSEN, David HOWES, Anthony SYNNOTT, *Aroma: The Cultural History of Smell*, New York, Routledge, 1994, 248 pg. ISBN 0415114721.
- Coarelli, 2012 Filippo COARELLI, *Palatinum: Il Palatino dalle origini all'impero*, Quasar, 2012, 608 pg., ISBN 978-88-7140-478-3.
- Cozza et alii, 2007 Francesco COZZA, Silvia CIPRIANO, Stefania MAZZOCCHIN, Cinzia ROSSIGNOLI, *I colori della terra. Storia stratificata nell'area urbana del Collegio Ravenna a Padova*, Archeologia Veneta, XXVII-XXVIII, 2004-2005, Società Archeologica Veneta, Padova, 2007, 255 pg., ISSN 781216752.
- Damian et alii, 2003 Paul DAMIAN, Mihaela SIMION, Adela BĂLTĂC, Silviu OȚA, Mihai VASILE, Gabriel BĂLAN, Decebal VEJA, *Forme de habitat în punc-*

- tele Hop-Botar și Tăul Țapului*, În: Paul DAMIAN (ed), *Alburnus Maior*, I, Ed. CIMEC, București, 2003, 532 pg., ISBN 973-85887-7-4; pp. 81–122.
- D'Ambrosio, Borriello, 2001 Antonio D'AMBROSIO, Maria Rosaria BORRIELLO, *Aruli e brucia-profumi fittili da Pompei*, Studi della Soprintendenza archeologica di Pompei, 3, Electa Napoli, Napoli, 2001, 140 pg., ISBN 88-435-8567-3.
- Duchesne, 1920 Louis DUCHESNE, *Origines du culte chrétien. Etude sur la Liturgie latine avant Charlemagne*, Ed. Boccard, Paris, 1925 (ed. 5), 574 pg.
- Egloff, 1977 Michel EGLOFF, *Kellia: La poterie copte: Quatre siècles d'artisanat et d'échanges en Basse Egypte*, 2 vol., Recherches Suisses d'archéologie copte, 3, Geneva, 1977, 234 + 132 pg., ISBN 2825700363.
- Fiedler, 2005 Manuel FIEDLER, *Kultgruber eines Liber Pater-Heiligtums in römischen Apulum (Dakien): Ein Vorbericht*, În: *Germania*, 83, 2005, pp. 95–125.
- Fiedler, 2014 Manuel FIEDLER, *Bankette für Liber Pater in Apulum*, În: *Studia Universitatis Babeş Bolyai: Historia*, Volume 59, Number 1: *Banquetes of Gods. Banquetes of Men. Conviviality in the Ancient World*, 2014, ISSN 1220-0492; pp. 189–203.
- Fishwick, 1991 Duncan FISHWICK, *The Imperial cult in the Latin West*, Vol. II, 1: *Studies in the Ruler Cult of the Western Provinces of the Roman Empire*, Ed. J. Brill, Leiden, New Yourk, København, Köln, 1991, pp. 375-626, ISBN 90 04 09144 0.
- Frend, 1984 William Hugh Clifford FREND, *The Rise of Christianity*, Philadelphia Fortress Press, 1984, xvii + 1022 pg.
- Gabler, 2015 Dénes GABLER, *La ceramica rinvenuta nella villa romana di San Potito di Ovindoli (AQ)*, În: *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 66 (1), 2015, pp. 73–146.
- Guidotti, 1986 Cristina M. GUIDOTTI, *Due incensieri di terracotta da Saqqara*, În: *Egitto e Vicino Oriente*, 9, 1986, pp. 39–44.
- Halkin, 1985 „*Vita Sancti Silvestri papae Romae*” (Cod Baltimorensi 521), În: *Le ménologe impérial de Baltimore. Textes grecs publiés et traduits par François HALKIN*, Subsidia hagiographica, n° 69, Société des Ballandistes, Brussels, 1985, 366 pg.
- Ică, 2008 Diac. Ioan I. ICĂ jr, *Correspondența lui Plinius cel Tânăr cu împăratul Traian (Bithynia, nord-vestul Asiei Mici, cca 111-113)*, În: *Canonul Ortodoxiei*, Canonul apostolică al primelor secole, Vol. I, Ed. Deisis/Stavropoleos, Sibiu, 2008, 1040 pg., ISBN 978-973-7859-33-4; pp. 361–362.
- Kalinderu, 1897 Ioan KALINDERU, *August și Literații*, Ședința de la 26 martie 1897, În: *Analele Academiei Române*, seria II, XIX, Memoriile Secției Istorice, 1896-1897, Institutul de Arte grafice Calol Göbl, București, 1897; pp. 161–192.
- Lavan, Swift, Putzeys, 2007 Luke LAVAN, Ellen SWIFT, Toon PUTZEYS (eds), *Objects in Context, Objects in Use. Material spatiality in Late Antiquity. Late Antique Archaeology*, Ed. Brill, Leiden, Boston, 2007, 742 pg., ISBN 9004165509.
- Liușnea, 2017 Mihaela Denisia LIUȘNEA, *Fragments of roman ceramic, from the Terra Sigillata category, discovered at Bârboși, Galați*, În: *ArheoVest*, Nr. V: *In Honorem Doina BENEĂ*, Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie, Timișoara, 25 noiembrie 2017, Vol. 1: Arheologie, Vol. 2:

- Metode Interdisciplinare și Istorie, Editor: Sorin FORȚIU (cu mulțumiri pentru ajutorul punctual acordat lui Andrei STAVILĂ, Cristian OPREAN, Adrian CÎNTAR și Simona REGEP); Coordonator: Dorel MICLE; DVD-ROM: Adrian CÎNTAR; WEB: Sorin FORȚIU și Claudiu TOMA, Asociația “ArheoVest” Timișoara, JATEPress Kiadó, Szeged, 2017, Vol. 1: pp. 1–580 + DVD-ROM, Vol. 2: pp. 581–1282, ISBN 978-963-315-358-1 (Összes/General), 978-963-315-359-8 (I. kötet/volumul 1), 978-963-315-360-4 (II. kötet/ volumul 2); pp. 335–351.
- Liușnea, 2019 Mihaela Denisia LIUȘNEA, *Analiza fragmentelor de sticlă de epocă romană timpurie descoperite în arealul castellum-ului de la Barboși – Tirighina, Galați*, În: *ArheoVest*, Nr. VII: *In Honorem Sabin Adrian LUCA: Interdisciplinaritate în Arheologie, Timișoara, 23 noiembrie 2019*, Vol. 1: *Arheologie*, Vol. 2: *Metode Interdisciplinare*, Editor: Sorin FORȚIU, Coordonator: Dorel MICLE, DVD-ROM: Adrian CÎNTAR, WEB: Sorin FORȚIU și Claudiu TOMA, JATEPress Kiadó, Szeged, 2019, Vol. 1: pp. 1–578 + DVD-ROM, Vol. 2: pp. 599–1014, ISBN 978-963-315-419-9 (Összes/General), 978-963-315-417-5 (1. kötet/volumul 1), 978-963-315-418-2 (2. kötet/volumul 2); pp. 365–381.
- Livius, 1957 Livius Titus Patavinus, *Rome History*, Vol. 8, Books XXVIII-XXX, trad. în engleză de B. O. FOSTER, Cambridge, Cambridge Mass Harvard University, Lindon, William Heinemann Ltd, 1957, 382 pg.
- Loeschke, 1919 Siegfried LOESCHKE, *Lampen aus Vindonissa: Ein Beitrag zur Geschichte von Vindonissa und des antiken Beleuchtungswesens*, In Kommission bei Beer & Cio. in Zürich und bei Joseph Baer & Cio. bei Frankfurt a[m]. M[ain]., 1919, 358 pg.
- Marunti, 1961 G. MARUNTI, *Incensieri*, În: *Enciclopedia dell'Arte Antica, Classica e orientale*, 9 vol., Istituto Giovanni Treccani, Ed. Treccani, Roma, 1958–'66; on-line https://www.treccani.it/enciclopedia/elenco-opere/Enciclopedia_dell%27_Arte_Antica (19.10.2020).
- Massar, 2008 Natacha MASSAR, *Les thymiateria dans le monde grec*, În: Dominique FRÈRE, Natacha MASSAR, Annie VERBANCK-PIÉRARD (directori științifici), *Parfum de l'Antiquité: la rose et l'encens en Méditerranée*, Catalog, Musée royal de Mariemont, Belgia, 2008, 488 pg., ISBN 2-930469-17-X; pp. 191-205.
- Mattioli, 2013 Chiara MATTIOLI (ed), *Atlante tipologico delle forme ceramiche di produzione locale in Etruria padana*, Ante Quem, Bologna, 2013, 564 pg., ISBN 978-8878490802.
- Meyer-Freuler, 2013 Christine MEYER-FREULER, *Keramik*, În: Jürgen TRUMM, Matthias FLÜCK, *Am Südtor von Vindonissa. Die Steinbautender Grabung Windisch-Spüllmannwiese 2003–2006 (V.003.1) im Süden des Legionslagers*. Veröffentlichungen der Gesellschaft pro Vindonissa, Band XXII, Gesellschaft pro Vindonissa, Brugg, 2013, 532 pg., 399 fig., ISBN 978-3-95231-058-8; pp. 340–381.
- Mihăilescu-Bîrliba, 1996 Virgil MIHĂILESCU-BÎRLIBA, *Turibula: Concerning the origin and the utilization of a Pottery category from the Lower Danube*, În: *Rei Cretariae Romanae Favtorvm* (RCRF), Acta 33: *Congressus vndevice simvs Rei Cretariae Romanae Favtorvm in Dacia habitvs [Timișoara. august-septembrie] MCMXCIV*, Dr. Rudolf HABELT GmbH, Abingdon/Bonn,

- 1996, 174 pg.; pp. 97–102.
- Moga, Inel, Dragotă, 2003 Vasile MOGA, Constantin INEL, Adrian GLIGOR, Aurel DRAGOTĂ, *Necropola de incinerare din punctul Hop*, În: Paul DAMIAN (ed), *Alburnus Maior*, I, Ed. CIMEC, București, 2003, 532 pg., ISBN 973-858 87-7-4; pp. 193–251.
- Nedelea, 2018 Luciana NEDELEA, *Foculi (fire pots) discovered at the legionary fortress of Potaissa*, În: *Acta Musei Napocensis*, 55 (1), 2018, pp. 117–139.
- Nedelea, 2017 Luciana NEDELEA, *Materialul arheologic.Ceramica*, În: Sorin NEMETI, Irina NEMETI (eds), *Studii asupra granițelor romane din Dacia. Castrul legionar de la Potaissa. I. Centuriae din praetentura sinistra*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2017, 280 pg., ISBN 978-606-543-920-7; pp. 83–106.
- Nielsen, 1986 Kjeld NIELSEN, *Incense in Ancient Israel*, [Vetus Testamentum, Supplements, 38], E. J. Brill, Leiden, 1986, XI + 149 pg. ISBN 90 04 077 02 2.
- Olcese, 1995 Gloria OLCESE, *La ceramica comune del lotto Cadorna: Incensieri*, În: Gemma SENA CHIESA, Maria Paola LAVIZZARI PEDRAZZINI (eds), *Angera romana II. Scavi nell'abitato (1980-1986)*, vol. I–II, Archaeologica, 111, Giorgio Bretschneider, Roma, 1995, LXIX+736 pg., ISBN 887 6891056; vol. I, pp. 409–440 (435–436).
- Opaiț, 1980, Andrei OPAIȚ, *Considerații preliminare asupra ceramicii timpurii de la Troesmis*, În: *Peuce*, 7, 1980, pp. 328–366.
- Opaiț, 2010 Andrei OPAIȚ, *Considerații preliminare asupra ceramicii timpurii de la Troesmis*, În: *Peuce*, SN, VIII, 2010, pp. 328–366.
- Pesce, 2001 Gennaro PESCE, *Sardegna punica*, ed. Raimond Zecca, Bibliotheca Sarda nr. 56, Nouro, Ed. Ilisso, 2001, 336 pg., ISBN 88-87825-13-0.
- Plinius, 2004 Caius Secundus PLINIUS, *Naturalis Historia: enciclopedia cunoștințelor din Antichitate*, IV, trad. de Ioana COSTA și Tudor DINU, ed. îngrij., pref. și note de Ioana COSTA, Ed. Polirom, Iași, 2004, 408 pg., ISBN 973-683-555-3.
- Popilian, 1976 Gheorghe POPILIAN, *Ceramica romană din Oltenia*, Ed. Scrisul Românesc, Craiova, 1976, 245 pg. + 45 pl.
- Pribac, 1999-2001 Sorin PRIBAC, *Turibula Tibiscenses*, În: *Studii de istorie a Banatului*, 14-15, 1999-2001, pp. 203–212.
- Radu, 2014 Laurențiu RADU, *Turibula descoperite la Noviodunum-Isaccea*, În: *Peuce*, SN, XII, 2014, pp. 99–114.
- Roch, 2009 Martin ROCH, *L'intelligence d'un sens. Odeurs miraculeuses et odorant dans l'Occident du haut Moyen Age (Ve-VIIIe siècles)*, Turnhout, Brepols, 2009, 704 pg., ISBN 978-2-503-53099-4.
- Rossi, 2014 Cecilia ROSSI, *Le necropoli urbane di Padova romana*, Antenor quaderni, 30, Padova University Press, 2014, 446 pg., ISBN 8897385931, 9788897385936.
- Rusu-Bolindeț, 2007 Viorica RUSU-BOLINDEȚ, *Ceramica romană de la Napoca contribuții la studiul ceramicii din Dacia romană*, Biblioteca Musei Napocensis, XXV, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2007, 554 pg. + CXII pl., ISBN 978-973-1868-08-0.
- Rusu-Bolindeț, 2014 Viorica RUSU-BOLINDEȚ, *Pottery in Funerary Context. Some Aspects of conviviality in Roman Dacia*, În: *Studia Universitatis Babeș Bolyai*:

- Salmeri, 1997 *Historia*, Volume 59, Number 1: *Banquetes of Gods. Banquetes of Men. Conviviality in the Ancient World*, 2014, ISSN 1220-0492; pp. 239–285. Giovanni SALMERI, *Dell'uso dell'incenso in epoca romana*, În: Alessandra AVANZINI (ed), *Profumi d'Arabia: atti del convegno*, Saggi di storia antica, 11, Ed. L'Erma di Bretschneider, Roma, 1997, 564 pg., ISBN 88-7062-975-9.
- Sanie, 1981 Silviu SANIE, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n. – III e.n.)*, Ed. Junimea, Iași, 1981, 264 pg.
- Sultov, 1985 Bogdan SULTOV, *Ceramic production on the territory of Nicopolis ad Istrum (IIInd-IVth century)*, Terra Antiqua Balcanica, 1, Sofia, 1985, 132 pg.
- Tassini, 1994 Paola TASSINI, *Produzione e vendita di alcune merci di lusso a Roma*, În: *Epigrafia della produzione e della distribuzione: Actes de la VIIe Rencontre franco-italienne sur l'épigraphie du monde romain* (Rome, 5-6 juin 1992), Colection de l'École française de Rome, 193, Roma, 1994, 788 pg., ISBN 2-7283-0302-9; pp. 687–695.
- Teodor, 2000 Dan Gh. TEODOR *Importuri creștine romano-bizantine la nordul Dunării de Jos*, În: *Carpica*, XXIX, Ed. Documentis, Iași, 2000, ISBN 973-98284-7-7; pp. 11–26.
- Teodor, Nicu, Țau, 2000-2001 Silvia TEODOR, Mircea NICU, Stela ȚAU, *Ceramica din așezarea geto-dacică de la Poiana, Galați*, În: *Arheologia Moldovei*, XXIII-XXIV, Iași, 2000-2001, pp. 21–182.
- Ursachi, 1995, Vasile URSACHI, *Zargidava: Cetatea dacică de la Brad*, Bibliotheca Thracologica, X, Institutului Român de Tracologie, Ed. Caro Trading SRL, București, 1995, 590 pg., ISBN 873-95349-17-1.
- Vogel, 1978 Cyrille VOGEL, *Le poisson, aliment du repos funeraire chretien*, În: André BENOIT, Marc PHILONENKO, Cyrille VOGEL (eds), *Paganisme, Judaïsme, Christianisme: Influences et affrontements dans le monde antique: Mélanges offerts à Marcel Simon*, Éditions de Boccard, Paris, 1978, 380 pg.; pp. 234–235.
- Vulpe, Teodor, 2003 Radu VULPE, Silvia TEODOR, *Piroboridava: Așezarea geto-dacică de la Poiana*, Institutul Român de Tracologie, Bibliotheca Thracologica, XXXIX, Ed. Vavila EDINF SRL, București, 2003, 736 pg., ISBN 973-8155-18-5.
- Weitzman, 1944 Kurt WEITZMAN, *An East Christian Censer*, În: *Record of the Museum of Historic Art, Princeton University*, no. 3, 1944, pp. 2–4.
- Zaccagnino, 1997 Cristiana ZACCAGNINO, *L'incense e gli incensieri nel mondo greco*, În Alessandra AVANZINI (ed), *Profumi d'Arabia, atti del convegno*, Saggi di storia antica, 11, Ed. L'Erma di Bretschneider, Roma, 1997, 564 pg., ISBN 88-7062-975-9; pp. 101–120.
- Zaccagnino, 1998 Cristiana ZACCAGNINO, *Il thymiaterion nel mondo greco. Analisi delle fonti, tipologia, impiegni*, Ed. L'Erma di Bretschneider, Roma, 1998, 224 pg., ISBN 88-8265-009-X.